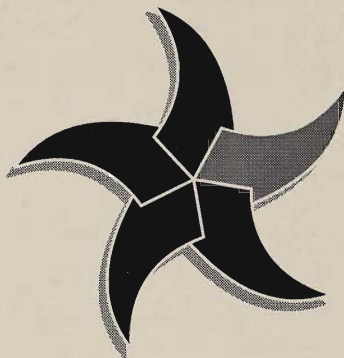

NR/NO 116, DESEMBER / DECEMBER 2003

Pretoriana

ZA968

Tydskrif Van Die Tshwane Plaaslike Geskiedenisvereniging:
Genootskap Oud-Pretoria
Journal Of The Tshwane Local History Society:
Old Pretoria Society

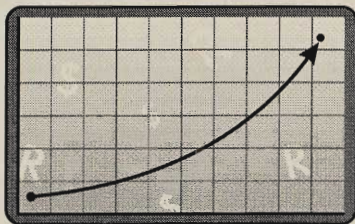
Genootskap Oud-Pretoria
(Die Tshwane Plaaslike Geskiedenis Vereniging)
Posbus 4063, PRETORIA, 0001

Isigungu e si Dala sa se Pitoli
(The Local History Society of Tshwane)
Ibokisi Le Poso 4063, PRETORIA, 0001

1948

Old Pretoria Society
(The Local History Society of Tshwane)
P.O. Box 4063, PRETORIA, 0001

Mokgatlo wa Bogologolo wa Tshwane
(The Local History Society of Tshwane)
Lebokoso la Poso 4063, PRETORIA, 0001

AGENTSKAP WILLEM PUNT

Finansiële Dienste / Financial Services

(EDMS) BPK

Established 1978 Opgerig

Investment Advisors

—

Portfolio Management Facilitators

—

Retirement Funds

Facilitators for Funds, Management,
Administration, Risk Cover

—

Insurance Brokers

Long Term, Short Term, Retirement, Medical

—

Professional Valuer Reg. No. 1081/2

Posbus / P O Box 35195, Menlopark, 0102, Pretoria

Kay Avenue 496 Kaylaan, Menlopark, 0081, Pretoria

Tel: +27 (0) 12 361-9810 (H/W) • Faks / Fax: +27 (0) 12 348-2439

E-pos / E-mail: puntwj@worldonline.co.za

Pretoriana

INHOUDSOPGAWE / INDEX

REDAKSIONEEL/EDITORIAL	1
ESPIONAGE ACTIVITIES REGARDING THE FORTS OF PRETORIA	3
ONDERSOEK NA 'N BLOKHUIS UIT DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1899-1902) OP DIE TERREIN VAN DIE RIETVLEIDAM NATUURRESERVAAT, PRETORIA	5
STEINAECKER'S HORSE: A voluntary British military unit during the Anglo-Boer War, 1899 -1902	21
STEINAECKER'S HORSE and the Kruger National Park: the northernmost outpost at Letaba	22
The STEINAECKER'S HORSE research project: the archaeological excavation of the northernmost outpost	26
Future research within the STEINAECKER'S HORSE research project	27
REËLS VIR DIE SPEL KENNETJIE	31

Pretoriana

**PRETORIANA, Tydskrif Van Die Tshwane Plaaslike geskiedenisVereniging:
Genootskap Oud-Pretoria**
**PRETORIANA, Journal Of The Tshwane Local History Society:
Old Pretoria Society**
No. 116, Desember / December 2003

Bestuurslede/Committee members

- Mnr. W.J. Punt**, Voorsitter/Chairman, Blou borde/Blue plaques, Straat- en Plekname/Street and Place names, tel: 361-9810, e-mail: puntwj@worldonline.co.za
- Me. D. Offringa**, Onder-voorsitter/Vice Chairman, Kultuurontwikkeling/Cultural Development, Waaksaamheid/ Vigilance, tel: 344-1807, e-mail: dirkieo@tshwane.gov.za
- Mnr. F. Mohr**, Sekretaris/Secretary, Penningmeester/Treasurer, Apiesrivier/Apies River, tel: 998-8280, e-pos: f-mohr@iafrica.com
- Dr. A.C. van Vollenhoven**, Redakteur/Editor, Pretoriana, tel: 358-8632, e-pos: antonvv@tshwane.gov.za
- Me. R. Swanepoel**, Argief en Navorsingsbronne/Archives and Research Sources, Pretoria, tel: 546-5803, e-mail: rosa.s@absamail.co.za

Die posbusnommer van die sekretariaat is 4063, Pretoria, 0001.
The post office box number of the secretariat is 4063, Pretoria, 0001.

REDAKTEUR: A.C. VAN VOLLENHOVEN

Redaksionele adviseurs vir hierdie uitgawe:

A.J. Pelser
L.A. Changuon

ISSN nr./no. 0478-1759

Kopiereg/Copyright: 2003 Genootskap Oud-Pretoria

Pretoriana

REDAKSIONEEL/EDITORIAL

Hoewel die honderdjarige herdenking van die Anglo-Boereoorlog afgehandel is, bly dit een van die vernaamste gebeure in die geskiedenis van ons land. Gevolglik sal daar maar altyd navorsing gedoen word en nuwe inligting hieroor beskikbaar gestel word. Hierdie uitgawe van **Pretoriana** is dan ook geen uitsondering in hierdie verband nie.

The first article deals with espionage activities during the Anglo Boer War and specifically with regards to the Pretoria forts. It gives an interesting view on a part of the War that probably is lesser known.

Die tweede artikel bespreek een van die blokhuse wat tydens die Oorlog in die omgewing van Pretoria gebou is. Die struktuur is tydens 2003 “herontdek” en inligting daarvoor word hiermee te boek gestel.

A series of four short articles on Steinaecker’s Horse is also published. It deals with this unit who fought on the side of the British during the Anglo Boer War. Although they operated in the Lowveld and Swaziland, information on the unit is very scarce and therefore it was decided to include it in this issue.

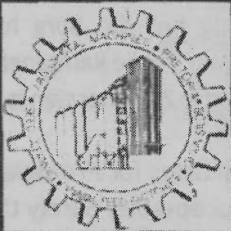
Laastens word die reëls van die bekende outydse spel, Kennetjie, gepubliseer. Die reëls is aangepas by hedendaagse tye en veral ook om veiligheid aan te spreek. Hierdie reëls is gebruik tydens die Nasionale Kennetjiekampioenskap, wat jaarliks by die Willem Prinsloo Landboumuseum aangebied is. Ongelukkig het die borg hiervan onttrek en is dit sedert 1999 nooit weer aangebied nie. Elke jaar na die kampioenskap, is die reëls hersien en hierdie is die finale weergawe wat vroeg in 2000 hersien is.

Members and other readers are once again urged to write articles for **Pretoriana**. As you can see from this issue, even articles of one page are acceptable. Surely there is much more information available on the history of our town than only that researched by one person.

Accurate mixing - 0.001% regardless of batch sizes
Low power consumption & short mixing times
Gentle mix action & easy liquid addition
Lumpbreaking & C.I.P. options
Various outlet types

VOM Vortex Mixers (100L - 20 000L)
also in insulated & vacuum execution

Tel: +27(0)12 803 7150

Fax: +27(0)12 803 4539

E-mail: vom@icon.co.za

www.vanopstal.co.za

VOM

VAN OPSTAL MASJIENE

Pretoriana

ESPIONAGE ACTIVITIES REGARDING THE FORTS OF PRETORIA

By Anton C. van Vollenhoven
Fort Klapperkop Heritage Site

During the Jameson raid of 1895/6 the British invaders were checked by the Boers, and the trunk of Captain Robert White was confiscated. An espionage map of Pretoria was found in the trunk. This map had already been drawn in April 1895. Other evidence of espionage was also found on him. This event was one of the most important contributory reasons for building the forts in Pretoria.

Other espionage activities also came to light. Britain showed great interest in the building of forts in Pretoria. As the building of forts was a secret project, espionage was the only means the British could use to gather information on the forts.

Extensive reports were written on the armament of the forts. Major H.P. Northcott and Captain C. Delmé Radcliffe provided the British Military Information Service with various reports in this regard. The British agent in Pretoria, W. Conyngham Greene, also compiled various reports on the building and armament of the forts. Major A.E. Altham and Lieutenant R.J. Vernon also compiled reports in this regard. These reports referred, among other things, to the transfer of the forts to the government of the Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR).

In one of his espionage reports, Greene mentioned the dissimilarity of Fort Daspoortrand, because unlike the others that were built in a German style, this one was built in a French style. He also provided the British Military Information Service with sketch plans of the forts.

The espionage activities regarding Fort Daspoortrand are of particular interest. The plan for this fort was compiled by Leon Grünberg. On 25 July 1897 a certain F. Zotier was taken into custody because he was found to be in possession of the plans, as well as of a wooden model of the fort referred to. When he was released, Zotier tried to sell the plans of the fort. On 21 September 1897 his house in Johannesburg was searched and copies of the plans were found.

A second model of Fort Daspoortrand was found with G.H. van Winsen. He was the consulting engineer-secretary of the ZAR, and he alleged that he had negotiated with Zotier in order to recover the plans for the government. Zotier claimed that he had compiled the plans for Fort Daspoortrand and that Grünberg was an imposter who had stolen the plans from him. After this Zotier fled the country. Unfortunately no further details of this incident are known.

Source:

A.C. van Vollenhoven, 1995. *Die militêre fortifikasies van Pretoria 1880-1902. 'n Studie in die historiese argeologie.* (Heinekor, Pretoria)

WATER MAX

SONKRAGPOMPE

MOENIE VERBAAS WEES AS U 'N WATERMAX RAAKLOOP IN
SPANJE, PORTUGAL, AUSTRALIË, AMERIKA, MEXIKO
KANADA, DOMINIKAANSE REPUBLIEK OF AFRIKA NIE!
DIE HELE WÊRELD WEND HULLE TOENEMEND TOT DIE
WATERMAX!

POMPE MET TROTS VERVAARDIG IN SUID-AFRIKA VAN
HOË KWALITEIT VLEKVRYE STAAL EN BRONS. GEEN PYPE
WAT ROES NIE. PRODUKTE BESKIKBAAR SEDERT 1989
(12 JAAR) - DUS DEEGLIK GETOETS DEUR DIE JARE!
24 MAANDE WAARBORG. KAN MET VLOTTERSKAKELAAR
WERK. POMPE KAN DROOG LOOP. POMPE KAN MAKLIK
VERSKUIF WORD VAN KAMP TOT KAMP.

Paul Krugerstraat 4, Pretoria,
Posbus 1238, Pretoria, 0001
Tel (012) 326-6330
Faks (012) 326-4435
e-pos: info@sunlec.co.za
Web: www.sunlec.co.za

Sunlec

Pretoriana

ONDERSOEK NA 'N BLOKHUIS UIT DIE ANGLO-BOEREOORLOG (1899-1902) OP DIE TERREIN VAN DIE RIETVLEIDAM NATUURRESERVAAT, PRETORIA

Anton C. van Vollenhoven, Adjunk-Bestuurder Museums & Erfenis, Stad Tshwane
Metropolitaanse Munisipaliteit, Posbus 2673, Pretoria, 0001

Inleiding

Die bestuur van kultuurhulpbronne word sedert die negintigerjare van die Twintigste eeu algemeen in Suid-Afrika toegepas. Die aanvaarding van die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne (Wet 25 van 1999) het verdere stukrag aan die bewaring en beskerming van die kultuurerfenis verleen.

Kultuurhulpbronne word, volgens die Nasionale Kultuurhistoriese Museum (1994:13), gedefinieer as enige ontasbare en fisiese verskynsels, natuurlik of mensgemaak, wat met menslike aktiwiteite geassosieer word, oor 'n waarde beskik wat deur 'n individu of groep daaraan gegee is, meestal nie-hernubaar is en 'n behoefte bevredig of oor 'n benuttingspotensiaal beskik.

Die groot belangstelling in die Anglo-Boereoorlog oor 'n tydperk van etlike jare, bewys onteenseglik dat verskynsels wat hiermee geassosieer word, as kultuurhulpbronne gereken kan word. Derhalwe is dit duidelik dat die Britse blokhuse, wat tydens hierdie oorlog opgerig is, as kultuurhulpbronne van groot waarde gereken kan word.

Die belangstelling in militêre strukture het aan die begin van die negentigerjare van die vorige eeu internasionaal, veral in Europa posgevat. Strukture van militêre, historiese en sosiale belang word op verskillende wyses aan die publiek en die toeris bekend gestel. Heelwat kultuurhulpbronne soos fortifikasies van die Royal Commission van 1859-60 en oorblyfsels van die twee wêreldoorloë is in Engeland geïdentifiseer (Schofield 1995:12).

1. Tipies agtkantige sinkblokhuis op 'n klipbasis.
Hierdie een staan in Thaba Tshwane.

2. Sirkelvormige sinkblokhuis met 'n sambreeldak.

3. Sirkelvormige sinkblokhuis met 'n spitsdak.

In Nederland word 'n 200 km lange verdedigingslinie wat verwaarloos is en in onbruik geraak het, weer benut. 'n Totaal van 117 forte kom op die linie voor. Van die forte word as winkelders, inligtingsentrums, museums en restaurante benut. Toeriste, fiets- en wandelroetes is ontwikkel. Sommige ruïnes word so gehou en dien as aantrekkingskrag vir besoekers (Van der Sman 1995:105).

Kultuurhulpbronne van militêre karakter in Suid-Afrika is nie net tot die Anglo-Boereoorlog beperk nie. Oorblyfsels van kultuurhulpbronne met militêre karakter uit die tydperk van Jan van Riebeeck aan die Kaap, sluit plekke soos Duynhoop redoubt aan die Soutrivier en Robbeneiland in (Emms 1976: 18-29). Kultuurhulpbronne van die 1879 Anglo-Zuluoorlog, die Anglo-Transvaalse oorlog van 1880 tot 1881 en die twee wêreldoorloë is maar enkele voorbeelde.

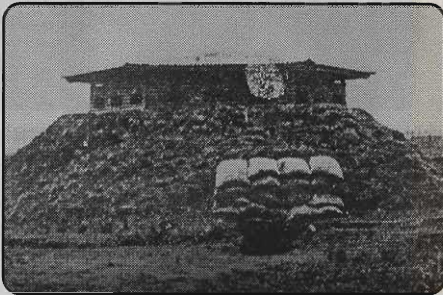
Die hoofdoel van blokhuse en draadversperrings was om spoorwegverbindings te beveilig en om die beweging van Boerekommando's aan bande te lê (Van Vollenhoven 1992: 176-177). Toe die oorlog tussen Boer en Brit op 11 Oktober 1899 in Suid-Afrika uitgebreek het, was die mening dat dit teen Desember iets van die verlede sou wees. Brittanje, anders as Suid-Afrika, het oor 'n professionele, opgeleide weermag beskik, wat reeds in baie dele van die wêreld, onder andere Indië, Afghanistan, Noord-Afrika, Nieu Seeland, China, Burma en Kanada, onder verskillende omstandighede geveg het.

Al die Britse regimente, behalwe een het tydens die oorlog diens in Suid-Afrika verrig. 'n Getal van sowat 256 340 (Knight 1996: 34) Britse manskappe en offisiere het in Suid-Afrika geveg. Ten spyte van 'n oormaat in getalle in vergelyking met die van die Boere, het die Britte swak gevaar as gevolg van oorhaastige beslissings en optredes. Dit was moeilik om soldate in die veld te hou, omdat ammunisie en kosvoorrade opgepas moes word. Die Britte het stelselmatig die oorhand gekry deur van strategieë te verander. 'n Berede infanterie, beweegbare en vinniger masjiengewere, die konsentrasiekampe, die vernietiging van plase en die oprigting van blokhuse en draadversperrings het baie

Boere gedwing om die wapen neer te lê.

Die omvang van die blokhuisstelsel toon dat dit 'n belangrike aspek van die oorlog en 'n kardinale militêre strategie was. Hoewel die strategie nie besonder suksesvol was nie weens talle deurbrake deur die linies deur onder andere generaal CR de Wet en sy kommando, is die oorblyfsels hiervan die enigste getuienis van 'n denkwyse uit 'n besonder belangrike fase van die Suid-Afrikaanse geskiedenis.

Hoewel 'n groot hoeveelheid blokhuisse opgerig is, is daar vandag min hiervan te sien. Omdat dit 'n belangrike kultuurhistoriese erfenis is, wat tekenend van 'n spesifieke tyd is, behoort die oorblyfsels van blokhuisse gedokumenteer en bewaar te word. Daarom is die ontdekking van hierdie blokhuis van wesenlike belang.

4. Sinkblokhuis op 'n hoë klipbasis.

5. Oorblyfsels van die blokhuis te Rietvlei. Let op die klipbasis met 'n ringmuur daaromheen.

Ligging

Die Rietvleidam Natuurreservaat word deur die Stad Tshwane Metropolitaanse Munisipaliteit bestuur. Die reservaat het voortgespruit uit die Rietvlei waterskema, na die bou van die dam in 1934. Die dam is in die Sesmyspruit gebou en lewer 15% van Pretoria se water (Rietvlei Nature Reserve, brosjure).

Die reservaat is geleë op die plaas Rietvallei 377 JR op kaart 2528CD, Rietvleidam, van die Suid-Afrikaanse 1: 50 000 topografiese reeks. Die oorblyfsels van die blokhuis kom in die noordooste van die terrein voor.

Doel van die ondersoek

Die doel van die ondersoek was om die oorblyfsels van die blokhuis, wat tydens 'n vorige geleentheid geïdentifiseer is, te dokumenteer en te evalueer en ook om historiese inligting daarvoor in te samel. Die inligting sal dan beskikbaar wees vir die grondeienaar en sal benut kan word om die struktuur te bewaar en te bestuur.

Die spesifieke doelstellings is soos volg:

- Die bepaling van die strategiese plasing (doel) van die blokhuis.
- Die daarstel van soveel historiese gegewens as moontlik omtrent die blokhuis.
- Die daarstelling van riglyne vir die bewaring en benutting van die blokhuis.

Wetgewingsvereistes

Die bewaring van kultuurhulpbronne word in twee wette aangespreek, nl. die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne (Wet 25 van 1999) en die Nasionale Omgewingsbestuurswet (Wet 107 van 1998).

Die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne

Ingevolge hierdie wet word die volgende as kultuurhulpbronne beskerm:

- a. Argeologiese artefakte, strukture en ander terreine ouer as 100 jaar
- b. Etnografiese kunsvoorwerpe (bv. prehistoriese rotskuns) en etnografie
- c. Voorwerpe van dekoratiewe en visuele kunste
- d. Militêre voorwerpe, strukture en terreine ouer as 75 jaar
- e. Historiese voorwerpe, strukture en terreine ouer as 60 jaar
- f. Verklaarde erfenisterreine
- g. Begraafplase en grafte ouer as 60 jaar
- h. Meteoriete en fossiele
- i. Voorwerpe, strukture en terreine van wetenskaplike of tegnologiese belang.

6. Die ringmuur rondom die klipbasis van die blokhuis.

Die bogenoemde kultuurhulpbronne mag slegs deur 'n argeoloog versteur of verskuif word en slegs indien 'n permit deur die Suid-Afrikaanse Erfenishulpbronagentskap (SAHRA) hiervoor uitgereik is. Dit is duidelik dat die blokhuis aan kategorie a, d en e behoort, aangesien dit tydens die Anglo-Boereoorlog gebou is. Die oorlog het tussen 1899 en 1902 plaasgevind. Dit voldoen ook aan kategorie i, aangesien dit ongetwyfeld van wetenskaplike en tegnologiese belang is. Hierdie aspek sal later duideliker uiteengesit word.

Die Nasionale Omgewingsbestuurswet

Hierdie wet bepaal dat 'n opname en evaluering van kultuurhulpbronne gedoen moet word alvorens enige ontwikkeling wat die aangesig van die omgewing sal verander onderneem kan word. Die impak van sodanige ontwikkeling op hierdie hulpbronne moet tydens sodanige ondersoek vasgestel word en voorstelle vir verliggende maatreëls (mitigation) gemaak word.

Aangesien geen ontwikkeling op die terrein beplan word nie, is hierdie wet nie in hierdie geval van toepassing nie. Die verslag sal egter inligting verskaf wat van nut sal wees indien ontwikkeling in die toekoms beplan word.

7. Die deurgang in die ringmuur.

Metodiek

Agtergrondstudie

Die agtergrondstudie het die volgende behels:

- Argivale bronne
Oorspronklike dokumentasie uit argivale bronne soos kaarte, verslae, reis-beskrywings en foto's kon belangrike inligting oor die tipe blokhuse en die plekke waar blokhuse opgerig is, verskaf. 'n

Rekenaarsoektog en die nagaan van inventarislyse, van hoofsaaklik aanwinste uit die Sentrale Argiefbewaarpark in Pretoria, is geloods.

Voorts is die Suid-Afrikaanse biblioteek in Kaapstad, die Staatsbiblioteek in Pretoria en die Universiteitsbiblioteek van Wits wat oor manuskripte, kaarte en foto's van blokhuse beskik, geraadpleeg. Die militêre dokumente en foto's van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria is nagegaan, die Suid-Afrikaanse Museum vir Krygsgeskiedenis in Johannesburg is geraadpleeg en navraag is by die Oorlogsmuseum van die Boererepublieke in die Vrystaat gedoen.

Uit argivale bronne is foto's, kaarte met verskillende datums, manuskripte, planne van die tipes blokhuse, lyste van blokhuse en vorderingsverslae vir die oprigting van blokhuse tydens die oorlog verkry. Albums en dagboeke uit die tydperk van die oorlog is vir moontlike inligting oor blokhuse deurgewerk en verkry. Heelwat inligting oor die lot van blokhuse na die oorlog, is ook verkry.

Volgens inligting uit argivale bronne kon vasgestel word hoeveel linies daar was en van waar tot waar hulle gestrek het. Dit is benut om te bepaal hoe die blokhuis by Rietvleidam in die prentjie inpas.

- Literatuurondersoek
'n Literatuurondersoek uit publikasies het as wedersydse kontrole van die reeds beskikbare inligting gedien en het bykomende inligting van belang verskaf. Dit het ook gedien om vas te stel watter navorsing reeds in die verlede oor die onderwerp gedoen is. Verskeie bronne is hiervoor geraadpleeg (sien bronnelys).

Veldopname

Aangesien die posisie van die blokhuis bekend was, het die veldopname bloot uit 'n dokumentasie van die struktuur bestaan. Dit is gedoen volgens die algemeen aanvaarde argeologiese beginsels.

Dokumentasie

Die struktuur is op 'n standaardwyse beskryf volgens die minimum standaard soos vasgestel deur die Suid-Afrikaanse Vereniging van Argeoloë. Koördinate daarvan is deur middel van die "Global Positioning System" (GPS) vasgestel. Foto's is volgens skaal geneem, afmetings is van die struktuur geneem en dit is beskryf.

Terreinbeskrywing

Die oorblyfsels van die blokhuis is geleë in die Rietvleidam Natuurreservaat, suidoos van Pretoria. Aangesien die reservaat as natuurbewaringsarea bestuur word, is die kans op ontwikkeling gering. Die historiese reste is derhalwe nie vir die onmiddellike toekoms in gevaar nie.

Die reservaat word deur die Sesmylspruit gedreineer. Die dam is in die loop van die spruit gebou. Die klimaat van die reservaat is tipies van die Hoëveld en dit het 'n jaarlikse reënval van 724mm gedurende die somermaande. Ryp kom gedurende die wintermaande voor.

Die plantegroei word beskryf as die sentrale variëteit van die Bankeveld en bestaan hoofsaaklik uit oop grasvelde met golwende heuwels (Rietvlei Nature Reserve, brosjure). Die struktuur kom juis op een van hierdie heuwels voor. Een van die kenmerke van die gebied is sy vleilande, terwyl inheemse bome kol-kol aangetref word. Omdat die terrein vroeër vir landbou aangewend is, is die landskap versteur en word verskeie indringerplante aangetref. Hierdie plantegroei word tans stelselmatig uitgeroei.

Skaliefformasies is duidelik in areas waar daar nie bome groei nie. Die reservaat word hoofsaaklik onderlê deur 'n geologiese formasie wat uit lawa bestaan en wat in 'n wye

8. Gedeelte van die ringmuur waar die boustyl van die res verskil.

9. Een van die skanse wat deel van die verdedigingsstelsel rondom die blokhuis vorm.

10. Nog een van die skanse in die nabyheid van die blokhuis.

strook van noord na suid voorkom. Dit gee oorsprong aan 'n swaar rooi leemgrond wat goeie weiveld tot gevolg het. Aan beide kante van die lawa is 'n strook grys leemgrond neergelê, terwyl daar in die ooste van die reservaat dolomiet voorkom wat deur cheert en sandagtige rooi leemgrond bedek word. Verskeie spesies inheemse wild word in die reservaat aangetref (Rietvlei Nature Reserve, brosjure).

Historiese konteks

Die blokhuis strategie

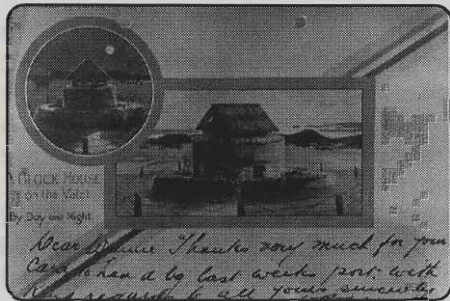
Een van die strategieë wat die Britse leër, op bevel van Lord Roberts vanaf Junie 1900 uitgevoer het om die Boerekommando's se voortdurende aanvalle op die kommunikasie en spoorverbindings te stuit, was die oprigting van blokhuse en blokhuislinies. Die blokhuisgedagte was nie 'n unieke verskynsel wat tydens die Anglo-Boereoorlog ontstaan het nie. In 1799 tydens die Eerste Britse besetting aan die Kaap, is klipblokhuse vir moontlike aanvalle vanaf die see gebou (Seeman 1993: 15). Selfs tydens oorloë in oorsese lande soos die 1845-Maori oorlog in Nieu-Zeeland, is blokhuse vir beskerming en vir die beveiliging van kommunikasiekanale opgerig (Knight 1996:202).

Die Royal Engineers, 'n afdeling van die geniekorps, het een van die belangrikste rolle in die oorlog in Suid-Afrika gespeel. Hierdie afdeling was vir ingenieurspligte soos die bou van brûe, oprig van telegraaflyne, soekligte, lugbalonne, watervoorsiening, die teken van kaarte en die oprigting van die meeste blokhuse verantwoordelik. Hulle is ook as infanteriste opgelei en het dikwels in die voorste linie geveg (Knight 1996:200-201). Tydens die Anglo-Boereoorlog het die Royal Engineers uit onder andere veldtroepe, Pontonniergroepe (vir die bou van brûe), 'n telegraaf-afdeling en 'n forte-afdeling bestaan (Knight 1996:201).

11. Die klipbasis van die blokhuis oos van Fort Schanskop.

Majoor SR Rice (RE), bevelvoerder van die 23 (Field) Company en sy troepe het 'n belangrike rol in die oprigting van blokhuse in Suid-Afrika gespeel. In Junie 1900, na die val van Pretoria, is die bevel uitgevaardig dat belangrike poste en stasies

13 Hierdie poskaart uit die Anglo-Boereoorlog dui duidelik die ringmuur rondom die sinkblokhuis aan.

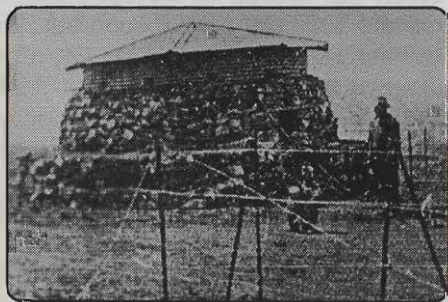
gefortifiseer moet word. Gedurende September 1900 is in alle erns met die oprigting van blokhuse in Transvaal begin. Die Britse militêre owerheid het vroeg in Julie 1900 aan die beskerming van die spoorwegroetes aandag geskenk. Loopgrawe en skanse is by die belangrikste stasies, brûe en ander strategiese plekke langs die spoorlyne aangebring. Afdelings Britse soldate is daar geplaas om dit te bewaak. Hierdie het egter nie 'n effek gehad nie, want die Boere het hulle plunder- en vernietigende veldtogte verskerp. Dit het so erg tussen

Desember 1900 en Februarie 1901 geword, dat daar teen Januarie 1901 besluit is om meer blokhuse langs die spoorweë op te rig (TAB A1619: 278).

Dieselfde majoor Rice, het in Februarie 1901 op die idee van 'n voorafvervaardigde sinkblokhuis gekom. Hierdie blokhuis was agtkantig en het uit 'n houtraam van 4½ duim bestaan. Aan weerskante van die raam, wat op 'n gelyk platvorm gestaan het, is sink vasgeslaan. Die tussenruimte is met gruis of gebreekte klip opgevol (Figuur 1). Skietgate van 6 x 3 duim versterkte staal, is in die sinkwande aangebring (Militêre Museum C248:4; TAB A1619: 278).

Omdat hierdie blokhuse baie tyd in beslag geneem het om op te rig en heelwat materiaal benodig het, is daar na 'n sirkelvormige blokhuis oorgeskakel. Hulle het oor 'n sambreel of spitsdak beskik (Figuur 2-3). Behalwe vir 'n paar houtblokke wat die twee sinkplate van mekaar geskei het, het dit geen ander raamwerk gehad nie en kon dus vinniger, naamlik teen 'n tempo van sowat ses per dag opgerig word (TAB A1619: 282).

Later is daar ook vierkantige, seshoekige en reghoekige sinkblokhuse opgerig. Hierdie blokhuse is hoofsaaklik langs spoorlyne geplaas oor 'n afstand van 1½ myl of selfs korter. As basis van sinkblokhuse is van klip en selfs sandsakke vir die fondasie gebruik gemaak (Figuur 4). Tussen die blokhuse is doringdraad en blikkies opgehang sodat alarm gemaak kan word. 'n Blokhuis van normale grootte het oor 'n junior offisier, ses manskappe en dikwels vier swart wagte bestaan. Elke agtste tot tiende blokhuis was

14. By hierdie blokhuis is die klipbasis en ringmuur duidelik sigbaar.

'n pos/kontrolepunt, met 'n offisier aan die hoof. By hierdie poste was daar dikwels ook stalle (TAB 1619: 282; Gardyne 1972: 461-462).

By elke hoofkwartier van die Royal Engineers in Suid-Afrika, soos Pretoria en Bloemfontein, is met die vervaardiging van sirkelvormige sinkblokhuse voortgegaan. Dit is ook deur sappeurs opgerig, wat deur infanterietroepe bygestaan is.

15. Klipbasis van die blokhuis by Olifantsnek, wat ook as ringmuur gedien het.

Op strategiese of meer kwesbare plekke is klipblokhuse gebou. Die eerste ontwerpe is deur generaal E Wood van die Royal Engineers gedoen. Hierdie tipe blokhuse was van soliede klip met dubbel- of drie verdiepings, met skietgate en 'n bastion op die boonste vloer. Hier is masjiengewere geplaas. Die dak was gewoonlik van sink, met toegang deur middel van 'n leer na die tweede verdieping. In die mure was skietgate, terwyl sommige aan die buitekant by die hoeke op die grondvloer, klein projektielbastions gehad het. Die oprigting van hierdie blokhuse was baie duur en dit was onprakties om groot hoeveelhede klipblokhuse op te rig (TAB 1619: 209). Daar is teen die einde van die oorlog sowat 8 000 blokhuse oor 'n afstand van 3 700 myl opgerig. Ongeveer 50 000 man, bygestaan deur 16 000 swart arbeiders, was betrokke by die oprigting en bewaking van blokhuse (Gardyne 1972: 461-462). Benewens die spoorlynlinies is ongeveer 39 veldlinies ook ontwikkel (Gardyne 1972: 462).

Blokhuse in Pretoria

Bronne verskil oor die hoeveelheid fortifikasies wat tydens die Anglo-Boereoorlog in die omgewing van Pretoria opgerig is. Volgens Tomlinson (1994: 14) is die rekordhouding van die Royal Engineers, wat die blokhuse gebou het, nie altyd betroubaar nie. Sy berekeninge bring die totale aantal blokhuse op 371 te staan - 58 klipblokhuse en 313 sinkblokhuse. Die Royal Engineers se definisie van die Pretoria area, strek egter so ver noord soos Pietersburg. Tydens sy ondersoek het Tomlinson die oorblyfsels van 50 blokhuse opgespoor. Hy meld egter 57 fortifikasies in sy artikel. Sy definiëring van die Pretoria area strek wyer as die munisipale grense en sluit byvoorbeeld 'n blokhuis in Warmbad in.

Ander bronne bring die aantal blokhuse op 61 te staan. Dit bestaan uit ses-en-dertig klipblokhuse, waarvan vier dubbelverdiepings was, en vyf-en-twintig sinkblokhuse, wat deur die 26e Kompanie van die Royal Engineers opgerig is (Spies 1955: 102; Thomson 1989: 78).

'n Lys van blokhuse, gedateer 1 Junie 1902, dui aan dat daar 85 blokhuse in en om Pretoria opgerig is (Oorlogsmuseum van die Boererepublieke, CRE 5659). Hierdie bron gee ook nie die grense van die gebied wat beskryf word aan nie. Van hierdie 85 kon 20 binne die munisipale grense van Pretoria gelokaliseer word, terwyl 'n verdere 47 waarskynlik ook binne die munisipale grense van Pretoria val, 'n totaal van 67. Die res val net buite die munisipale grense van Pretoria. Tomlinson meld 26 fortifikasies wat binne die munisipale grense van Pretoria val. Van Vollenhoven (1992: 175-223) meld 16, maar by nadere ondersoek word nog 'n aantal genoem, wat sy totaal tot 19 opskuif. Dertien van die fortifikasies word deur albei gemeld wat dus die groototaal op 32 te staan bring. Boonop is die vier Boereforte van Pretoria ook nou deur Britse soldate beman sodat dit 'n deel van die verdediging van Pretoria uitgemaak het (Spies 1955: 102; Thomson 1989: 78). Inligting oor die Britse fortifikasies is beperk en die meeste van die strukture is sedert die oorlog vernietig. Die enigste aanduidings daarvan kom dikwels op ou kaarte voor. Sommige van die plekke is wel opgespoor, hoewel daar dikwels slegs 'n hoop klippe, as getuienis van 'n vroeëre struktuur, op die terrein oorgebly het.

'n Lys van 42 fortifikasies, wat binne die munisipale grense van Pretoria geïdentifiseer en gelokaliseer is, is in 1995 gepubliseer (Van Vollenhoven 1995: 90-105). Dit sluit 'n sinkblokhuis te Rietvlei, suidoos van die stad in. Die struktuur waarna in hierdie verslag verwys word, is waarskynlik die oorblyfsels van hierdie blokhuis.

Bespreking

Die blokhuislinies wat tydens die oorlog opgerig is, word in twee groepe verdeel, naamlik spoorlyn- en veldlinies. Die verskil tussen die twee tipes is dat spoorlynies al langs die spoorlyne opgerig is, met die uitsluitlike doel om die spoorlyne te beskerm. Die veldlinies is langs roetes en moontlike roetes deur die veld opgerig, met hoofsaaklik die doel om die beweging van Boerekommando's aan bande te lê.

Twee spoorlynies het in Pretoria begin nl. die een op die Oosterspoorlyn vanaf Eerste Fabrieken (Pretoria) tot by Groot Olifantsrivierstasie (Witbank) en een noordwaarts van Pretoria tot by Warmbad. Pretoria was ook die beginpunt vir die veldlinie wat tot by Rustenburg gestrek het. Benewens hierdie drie linies word Pretoria as 'n veldlinie op sy eie beskou, aangesien dit met blokhuse omring was ten einde te verhoed dat die Boere die stad inneem (Van Vollenhoven & Van den Bos 1997: 12-162). Die blokhuis te Rietvlei val onder laasgenoemde linie. Dit word op 'n lys van blokhuse, gedateer 1 Junie 1902, aangedui. Die lys toon ook aan dat dit 'n sinkblokhuis was (TAB KA Band 2/1/1/46, C 14/29/8: 1902).

Beskrywing van die blokhuis

Die struktuur is 'n sirkelvormige nie-formelele klipstruktuur, m.a.w dit is met los klippe gepak (Figuur 5). Dit word deur 'n ringmuur, wat ook met los klippe gepak is,

omring (Figuur 6). Dit lyk asof die ingang in die ringmuur aan die noordwestekant is (Figuur 7).

By 'n kort gedeelte van die ringmuur aan die noordekant verskil die boustyl van die res in dit is moontlik dat dit in 'n stadion hier herbou is (Figuur 8). Dit is ook die naaste gedeelte aan die heining van die woning en verklaar moontlik hierdie verskynsel. Stukke sink wat op die terrein gesien is, kan moontlik oorblyfsels van die mure en dak van die blokhuis wees. Stukke geroeste doringdraad wat gesien is, kan deel van versperrings rondom die blokhuis gewees het.

'n Aantal klipskanse kom wes van die blokhuis voor (Figuur 9-10).

Die toestand van die struktuur is redelik en die afmetings daarvan is soos volg:

Die basis is 7, 12 meter in deursnit.

Die afstand tussen die ringmuur en die basis wissel tussen 1, 5 en 2, 15 meter, maar dit is 2, 76 meter by die ingang.

Die hoogte van die basis wissel tussen 0, 88 en 1, 50 meter.

Die hoogte van die ringmuur wissel tussen 0, 3 en 1, 17 meter.

Die ringmuur is sowat 0, 65 meter breed, behalwe reg noord van die ingang waar dit 0, 76 meter breed is.

Die struktuur is geleë aan die suidekant van die heuwel waarop die huis van die bestuurder van die reservaat gebou is.

Die blokhuis het 'n goeie uitsig reg rondom, maar die doel daarvan was waarskynlik om bewegings van die vyand aan die ooste-, suide- en westekant daarvan dop te hou. Die plasing van die skanse aan die westekant gee besonderse belang aan daardie rigting as hooffokus vir aanvalle.

Dit is een van die tipiese voorbeelde van klipbasisse wat vir die sirkelvormige Rice-tipe blokhuisse opgerig is. Verskeie vorme van sinkblokhuisse is vervaardig, waarvan agtkantig, sirkelvormig en reghoekig die mees algemene was.

Die sirkelvormige blokhuisse is op vier wyses in die veld geplaas. Die eerste was om dit bloot op 'n klipbasis te plaas, soos wat die geval by die Vesting blokhuis in Thaba Tshwane is, hoewel laasgenoemde 'n agtkantige sinkblokhuis is. Oos van Fort Schanskop (Figuur 11-12) en by Tierpoort was daar sirkelvormige blokhuisse wat op hierdie wyse opgerig was.

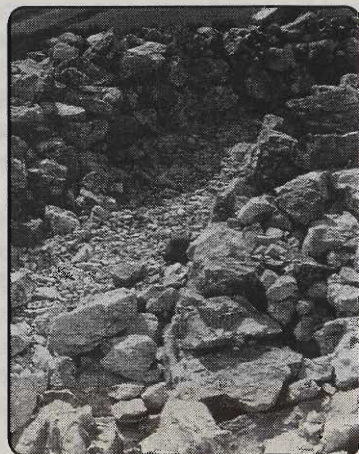
Die tweede was om dit bloot binne-in 'n ringmuur te plaas wat teenaan die blokhuis sou wees en sodoende die penetrasie van koeëls sou verminder. Voorbeelde hiervan is gevind by Swawelpoort en Daspoortrand-wes.

Die derde wyse was soortgelyk aan die tweede, maar dan is daar ook 'n ringmuur om die blokhuis geplaas ten einde dit verder te beskerm (Figuur 13) Voorbeelde hiervan is te Pienaarspoort gevind.

Die vierde manier was om die blokhuis op 'n klipbasis te plaas en dan 'n ringmuur ter versterking rondom dit op te rig (Figuur 14). Voorbeelde hiervan is gevind te Swawelpoort en Olifantsnek (Figuur 15-16) naby Rustenburg (Van Vollenhoven & Van den Bos 1997: 27-161) . Die blokhuis by Rietvleidam val onder hierdie kategorie.

Gevolgtrekking

Vanweë die relatiewe kort tyd wat dit geneem het om sinkblokhuse op te rig, is daar baie meer sinkblokhuse as klipblokhuse tydens die Anglo-Boereoorlog opgerig. Aangesien sinkblokhuse maklik afgebreek kan word en daar wel historiese getuies hiervoor is (TAB CS Band 111, 7802/02: 1902; CS Band 112, 7895/02: 1902; CS Band 146, 12068/02: 1902; CS Band 347, 7499/03: 1903; CS Band 429, 1194/04: 1903-1904; LD Band 90, AG 3479/B/02: 1902.07.22; LD Band 895, AG 5439/04: 1904.09.21 - 1905.11.08; PWD Band 45, 3618/02: 1902), is dit nie vreemd dat daar vandag min hiervan oorgebly het nie. Die meerderheid oorblyfsels van sinkblokhuse wat bekend is, is bloot die klipfondamente waarop of waarin sinkblokhuse vroeër gestaan het. Dit is ook die geval met die blokhuis by Rietvlei.

16. Paadjie tussen die klipbasis en ringmuur by die blokhuis te Olifantsnek.

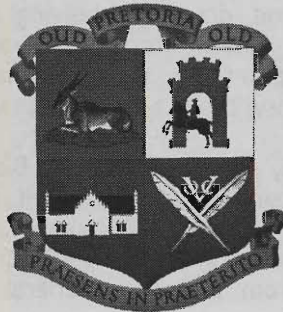
Die fotografiese getuies, wat in hierdie verslag opgeneem is, bewys onteenseglik dat die struktuur by Rietvlei wel die klipbasis van 'n sirkelvormige klipblokhuis is. Dit dateer derhalwe uit die Anglo-Boereoorlog (1899-1902).

Blokhuse is eers as strategie deur die Britse leër gebruik na die val van Pretoria op 5 Junie 1900 en daar is met die bou van die eerstes in Julie 1900 begin (Andrews g.d.: g.p.). Sinkblokhuse is egter eers sedert Maart 1901 op veldlinies geplaas, waardeur probeer is om die bewegings van die Boerekommando's te belemmer. Die blokhuislinies was teen Januarie 1902 voltooi (TAB A 1619: 286). Omdat die blokhuis te Rietvlei eers op 'n verslag gedateer 1 Junie 1902, die dag na die vredessluiting, vermeld word, moes dit gevolglik tussen Maart 1901 en Januarie 1902 opgerig gewees het. 'n Kaart, wat deur Carruthers (1990: 329) opgetrek is, toon aan dat blokhuse suid van Pretoria in November 1901 opgerig is.

Bronne

- Andrews, T.E., **Britse Blokhuisse en -Blokhuislinies in Suid-Afrika tydens die Anglo-Boereoorlog.** (g.d.).
- Anoniem, **Rietvlei Nature Reserve.** brosjure. g.d.
- Carruthers, V., **The Magaliesberg.** Johannesburg, 1990.
- Emms, M., Fortifications of the Cape of Good Hope prior to the first settlement and during the governorship of Van Riebeeck. **Lantern** 25 (4), 1976.
- Engelbrecht, S.P. (red.) ea., **Pretoria (1855-1955) Geskiedenis van die stad Pretoria.** Pretoria, 1955.
- Gardyne, C.G., **The life of a regiment.** London, 1929.
- Knight, I., **Go to your God like a soldier. The British soldier fighting for empire, 1837-1902.** London, 1996.
- Nasionale Kultuurhistoriese Museum, **Notule opvolg strategiese beplanningsberaad,** 1994.11.23.
- Oorlogsmuseum van die Boererepublieke, CRE 5659, List of Blockhouses in the Pretoria District and on the Northern Line, 1902.05.16.
- Republiek van Suid-Afrika. **2528CD Rietvleidam.** 1: 50 000 topografiese kaartreeks. Pretoria, 1969 (3de uitgawe).
- Republiek van Suid-Afrika. **Nasionale Omgewingsbestuurswet (Wet 107 van 1998).** Pretoria, 1998.
- Republiek van Suid-Afrika. **Wet op Nasionale Erfenishulpbronne (Wet 25 van 1999).** Pretoria, 1999.
- Schofield, J., Defining our defence heritage. **Conservation Bulletin** 1995.
- Seeman, U.A., **Forts and fortifications at the Cape Peninsula 1781-1829.** Ongepubliseerde M.A. -tesis: Universiteit van Kaapstad.
- Spies, F.J. DuT., Bladsye uit die Militêre Geskiedenis van Pretoria, in Engelbrecht, S.P. (red.) ea., **Pretoria (1855-1955) Geskiedenis van die stad Pretoria.** Pretoria, 1955.
- Suid-Afrikaanse Nasionale Museum vir Krygsgeskiedenis, **Manuskripversameling, C248, Blockhouses: Map of 8 February 1901 showing the blockhouse system in South Africa, Plans and drawings showing rectangular corrugated iron blockhouse, masonry, square corrugated iron, circular corrugated iron blockhouse, types of alarm flares, types of alarm signals, type of alarm guns, type of fixed rifle battery, type of fencing between blockhouses, photograph from homefront.**
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Aanwinste, A1619, **Blokhuisstelsel: The blockhouse system in the South African War deur EH Bethell 1899-1902.**
- Transvaalse Argiefbewaarplek, KABand 2/1/1/46, C 14/29/8: 1902.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Colonial Secretary, CS Band 111, 7802/02, **Rent for blockhouses, Letter from Inspector General South African Constabulary charges, 1902.**

- Transvaalse Argiefbewaarplek, Colonial Secretary, CS Band 112, 7895/02, Material blockhouses and wiring, asking to sell, 1902.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Colonial Secretary, CS Band 146, 12068/02, Verkoop van blokhuse, 1902.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Colonial Secretary, CS Band 347, 7499/03, Verkoop van blokhuse, Repatriasie Departement, 1903.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Colonial Secretary, CS Band 429, 1194/04, Blockhouse by Mr W Barnard of Buffelshoek 900, 1903-1904.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Law Department, LD Band 90, AG 3479/B/02, Destruction of blockhouses by Natives, 1902.07.22.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Law Department, LD Band 895, AG 5439/04, NH Zoutendyk, Blockhouse sold to him by Repatriation Department, 1904.09.21 - 1905.11.08.
- Transvaalse Argiefbewaarplek, Public Work Department, PWD Band 45, 3618/02, Permission to purchase the two blockhouses Lydenburg at £ 5 each for the purpose of erecting temporary offices, 1902.
- Thomson, B., The forts of Pretoria - our vanishing history. *Lantern* 1989-05.
- Tomlinson, R., British blockhouses in the Pretoria area 1900-1902. *Pretoriana* (104), 1994.
- Van der Sman, Eerherstel voor de Waterlinie. Elsevier 1995.10.07.
- Van Vollenhoven, A.C., 'n Histories-argeologiese ondersoek na die Militêre fortifikasies van Pretoria (1880-1902). Ongepubliseerde M.A.-verhandeling: Universiteit van Pretoria, 1992.
- Van Vollenhoven, A.C., Die militêre fortifikasies van Pretoria (1880-1902). 'n Studie in die historiese argeologie. Pretoria, 1995.
- Van Vollenhoven, A.C. & Van den Bos, J.W., 'n Kultuurhulpbronstudie van die Britse blokhuisstelsel van die Tweede Anglo-Boereoorlog (1899-1902) in die voormalige Transvaal (Zuid-Afrikaanse Republiek). Ongepubliseerde verslag: Nasionale Kultuurhistoriese Museum, 1997.

Engadini LANDSCAPING

Since Grant Adam first sowed the seeds of a flourishing business several years ago, Engadini, meaning 'garden' in Zulu, has given new meaning to the art of landscape design.

From immaculate water pools with a touch of indigenous Africa to a spiritual passage of a Japanese garden, Engadini Landscaping will always complement and reflect each individual client's unique style.

From a small townhouse to a multi-hectare game farm, a five star hotel to a quaint bed and breakfast, Engadini, who specialise in natural water features will add a touch of magic to any garden.

Experience the magical beauty of your own dream garden as we invite you to explore our magnificent landscapes on display, including African indigenous, Italian, Japanese, tropical, modern and much more.

Passion, nurturing and an undeniable art in landscaping has made Engadini the proud recipient of numerous awards both locally and abroad.

the art of landscaping

Services include:

- Industrial
- Domestic
- Office
- Townhouses
- Water features
- Landscaping Plans
- Irrigation
- Interior Landscaping
- Garden Lights

grant adam

Tel: (012) 807 2688

Cnr Lynnwood & Cura Lane

Fax: (012) 807 2576

Willow Glen

Cell: 082 572 7008

Pretoria

internet: www.engadini.co.za

e-mail: grant@engadini.co.za

THE FINANCIAL HOUSE

TAX PROBLEMS?

EXPERIENCING TAX PROBLEMS?

- Tax Advice and Registration - VAT / PAYE / SDL / UIF
- Personal & Company Tax
- Tax Clearance Certificates
- Refinancing
- Home Loans / Bonds
- Consolidation of dept
- Administration of debt

WE CAN HELP YOU WITH:

- Prevention of insolvency's and liquidations
- Business Finance
- Bookkeeping
- Legal Advice
- Founding of Trusts / Companies / Cc's

Please call *Martin Lemmer* on

Tel: (012) 342-8987

Cell: 082-572-0274 • Cell: 073-659-6104

THE FINANCIAL HOUSE

P O Box 74611, Lynnwood Ridge, 0040

Ground Floor, Hatfield Gilde, Arcadia Str 1068, Hatfield.

E-mail: financialhouse@citywalk.co.za • Fax: (012) 342-8872

Pretoriana

STEINAECKER'S HORSE: A voluntary British military unit during the Anglo-Boer War, 1899 -1902

Anton C. van Vollenhoven, Anton J. Pelsler & Frank E. Teichert
Archaetnos Culture and Cultural Resources Consultants, PO Box 31064,
Wonderboompoort, 0033*

The Steinaecker's Horse military unit was formed by the Prussian born Francis Christian Ludwig von Steinaecker. He had vast military experience, having served in various European armies and came to German South West Africa in 1886 on an exploring expedition. After this he settled in Natal and became a British subject in 1890. With the outbreak of the Anglo-Boer War in 1899 he joined the British forces.

After impressing the British upper command by blowing up a culvert near Malalane, he was given permission to raise his own cavalry unit, mainly consisting of local volunteers from the Lowveld. The unit became known as Steinaecker's Horse with a strength of 450 men.

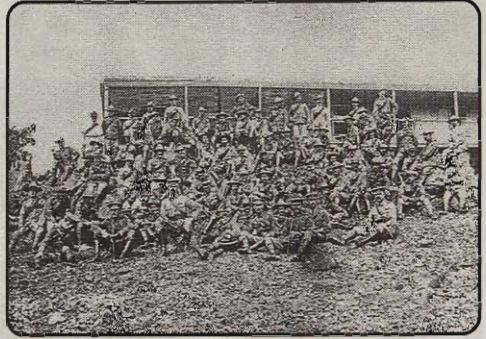

1. Non-commissioned officers of Steinaecker's Horse at Komatipoort in 1902
(Photograph: Skukuza archives).

They operated in the Lowveld and Swaziland and although they were involved in a few skirmishes against the Boers, they were mainly notorious for their misconduct. The most important of their battles was the one at Fort Mpisane on 7 August 1901. The fort, which was occupied by members of Steinaecker's Horse and local black people, followers of Chief Mpisane, was attacked by a Boer commando. The British eventually surrendered to the Boers and although it had no effect on the outcome of the war, the battle did serious damage to the operation of Steinaecker's Horse.

The main function of the unit was to act as a border guard, in order to prevent the Boers from making contact with pro-Boer people in the Portuguese territory (Mozambique). For this purpose a number of outposts (picquettes) were established over a 200km stretch along the border.

Steinaecker's Horse first had their headquarters at Komatipoort, but later moved it to Sabi Bridge (Skukuza). Here they erected a block house, which served as an office to the first warden of the national park (col J. Stevenson-Hamilton) after the war.

2. Members of Steinaecker's Horse in 1903
(Photograph: Skukuza archives).

Towards the end of the war, colonel von Steinaecker tried to have his corps retained as a permanent border guard, but he was unsuccessful. A few months after the end of the war (31 May 1902)

members of Steinaecker's Horse still manned four posts, but during 1903 the unit was disbanded. Ludwig von Steinaecker, one of the most colourful figures in the history of the Lowveld region, died in 1917.

** A permanent display on the history of the unit and it's northernmost outpost, was opened in the Mopani rest camp in the Kruger National Park in December 2001. It was moved to the new Makhadzi picnic spot close to the site in October 2003.*

Pretoriana

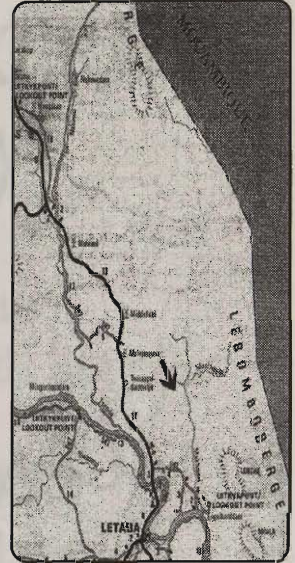
STEINAECKER'S HORSE and the Kruger National Park: the northernmost outpost at Letaba

Anton C. van Vollenhoven, Anton J. Pelser & Frank E. Teichert
Archaetnos Culture and Cultural Resources Consultants, PO Box 31064,
Wonderboompoort, 0033

The northernmost outpost of Steinaecker's Horse was established more or less 15km to the northeast of the Letaba rest camp in the Kruger National Park. Unfortunately no information has so far been found in historical records regarding this specific outpost. The site lies off the tourist route as it is situated in an ecologically sensitive area.

The unit and its members greatly influenced the history of the Kruger National Park. The second-in-command of Steinaecker's Horse, major A. Greenhill-Gardyne, wrote a report about the preservation of wild life in the area, as some of the members were involved in indiscriminate hunting activities. Not only did this report put an end to these practises, but it was also used as a guide when the park was started after the Anglo-Boer War.

A number of members of the unit were also appointed as game rangers in the park after the war, as they knew the area and local people well. These included EG (Gaza) Grey, SH (Harold) Trollope and the well known HC (Harry) Wolhuter who was a lieutenant in Steinaecker's Horse. In his book, *Memories of a game ranger*, Wolhuter gives some accounts of his activities as a member of the unit. The most important of these are the mention of the tasks which members of the unit were involved in, in an area where little military action took place.

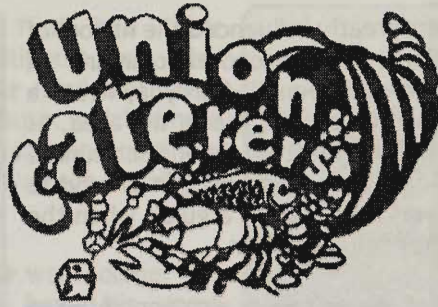
1. Location of the site in the Kruger National Park.

A member of the unit was also destined to become the first ranger of the park. Unfortunately captain HF (Farmer) Francis was killed at the Battle of Fort Mpisane, only five days after he indicated that he was interested in the position for which he was recommended. He was known to have had much success in stopping illegal hunting in the area.

Members of the Native Police and Black Watch, two military units, were also presumably present at the outposts manned by Steinaecker's Horse. Some of them were also employed as game watchers after the war.

Because the locations of the outposts were known to former members of Steinaecker's Horse, they seem to have re-used them as camps when they worked in the park. Later rangers, such as CR Crous, mentions in his diary about camping alongside the Makhadzi or in the vicinity of the river on at least four occasions.

The block house erected at the headquarters of Steinaecker's Horse at Sabi Bridge, was used as an office by the first warden of the park, major J Stevenson-Hamilton, after September 1902. Unfortunately nothing is left of this block house and the camp associated with it. However, the unit's most enduring legacy is the important role that some of its members played in the establishment of what is today known as the Kruger National Park.

@

Utopia Place

*840 Cura Avenue,
cnr Cura & Lynnwood Road
Willow Glen*

**SPECIAL OCCASION
CATERING SPECIALISTS**

**FUNCTION HALLS & CONFERENCE
FACILITIES AVAILABLE**

TEL: (012) 807 3500

FAX: (012) 807 3777

E-MAIL: unicater@global.co.za

www.unioncaterers.co.za

SCHWEICKERDT ART CENTRE

South Africa's leading
Art, Craft and Hobby Materials Supplier

Fine Art and Graphic Materials
Scholastic and Hobby Art Materials
Picture Framing and Restorations
Art Gallery

351 Lynnwood Road
Cnr Lynnwood & Kings Highway
Menlo Park
0181

Tel (012) 460-5406
Fax (012) 460-5471

info@schweickerdt.com

Pretoriana

The STEINAECKER'S HORSE research project: the archaeological excavation of the northernmost outpost

Anton C. van Vollenhoven, Anton J. Pelsler & Frank E. Teichert
Archaetnos Culture and Cultural Resources Consultants, PO Box 31064,
Wonderboompoort, 0033

During a field survey in 1996 one of the outposts manned by Steinaecker's Horse, was located. This was the northernmost outpost, situated alongside the Makhadzi river, approximately 15km north of the Letaba river.

As no historical information on this outpost could be obtained, it was decided to do scientific archaeological excavations on the site in order to get an idea of the daily life and circumstances of the soldiers at such an outpost. A site plan was drawn on which the features and excavations on the site were shown. The site was also described. From this it was clear that the natural vegetation was disturbed and that it was occupied by humans. Remains from the Stone Age, Iron Age and Historical Age were identified.

During 1997, five excavations were conducted. Four of these were on refuse middens, as these usually contain material artifacts discarded by the inhabitants, therefore providing much information to the archaeologist. The fifth excavation was done on a concentration of clay debris.

The site was again excavated in 2000. Another five excavations were completed, three of these on the two large refuse middens that were excavated during the previous field season. The other two were done on separate concentrations of clay debris.

From the artifacts recovered from the excavation of the two large middens, it was deduced that the outpost was manned by European soldiers of Steinaecker's Horse, as well as black people, perhaps from other military units or local inhabitants who might even have lived there before the war. There also seemed to be a social divide, with the members of Steinaecker's Horse being associated with the central midden (excavations 1, 2, 6 and 8) and the local people with the southwestern midden (excavations 5 and 7).

A small midden (excavation 4) seemed to be a blacksmithing area, as patches of burnt soil and a large amount of iron artifacts were uncovered here. Two of the concentrations of clay debris (excavations 3 and 10) are thought to be cooking shelters, as it was half moon shaped and had patches of burnt soil.

The other one (excavation 9) proved to be a hut floor, typical of Iron Age huts. As historical artifacts, such as tin cans were found here, the hut was probably also used during the Anglo-Boer War. A charcoal sample from the hut, dated by the C14 method, resulting in a date of 1900. Coupled with historical information and the material artifacts from the site, it proved that the site was used by a military unit during the Anglo-Boer War.

Pretoriana

Future research within the STEINAECKER'S HORSE research project

Anton C. van Vollenhoven, Anton J. Pelser & Frank E. Teichert
Archaeos Culture and Cultural Resources Consultants, PO Box 31064,
Wonderboompoort, 0033

The research on Steinaecker's Horse can be divided in two parts. Firstly historical research was undertaken to obtain background information on Ludwig von Steinaecker, Steinaecker's Horse and the different outposts of the unit. For this purpose a large number of literary and archival sources were studied. The archives at Skukuza and the South African National Museum of Military History were especially helpful.

A number of archival sources were also identified in the National archives in Pretoria. During the next phase of the research these will be studied. The main aim will be to find information on the locality of the other outposts that were established by Steinaecker's Horse. If this proves successful, a survey will be done to locate these, in order to also study them archaeologically. Other sites associated with Steinaecker's Horse, such as Mpisane's Fort, already known to the researchers, will be included. Cultural material from these will be used in comparative studies so that more may be learned on the similarities and differences of life at these different outposts.

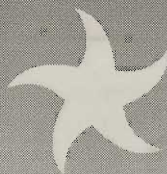
The second part of the research was the archaeological excavation of the northernmost outpost. As the site is in danger of being washed away because of its locality between two rivers, the archaeological research should continue in order to illuminate aspects that have not yet been cleared. The total extent of the site is not known, as the vegetation is too dense to determine exactly where its parameters are.

It is rare that only one hut floor has been found. Future research will therefore focus on finding more remains of permanent settlement. This would help in further explaining why the site was picked to serve as a military outpost and the way of life of its occupants.

Other features that may be discovered during the above mentioned process, will also be excavated. In doing this the researchers will be enabled to write the complete history of the site, the people associated with it and their way of life. The recovery of material artifacts will also prevent it from being lost and will preserve the remains of a part of the cultural heritage of the Kruger National Park and Lowveld regions. The research project will also serve as a legacy to Steinaecker's Horse, the Anglo-Boer War and the Kruger National Park's involvement in the conservation of the cultural heritage of South Africa.

Sources:

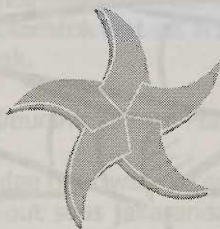
- Van Vollenhoven, A.C., Pelser, A.J. & Van den Bos, J.W. 1998a. **Historical archaeological investigation of the Northernmost outpost of Steinaecker's Horse Letaba district, Kruger National Park** (Unpublished report, National Cultural History Museum, Sunnyside).
- Van Vollenhoven, A.C., Pelser, A.J. & Van Den Bos, J.W. 1998b. A historical-archaeological investigation of an Anglo-Boer War British outpost in the Kruger National Park. *Koedoe* 41(2), pp. 113-120.
- Van Vollenhoven, A.C., Pelser, A.J. & Teichert, F.E. 2001. **A historical archaeological investigation of the Northernmost outpost of Steinaecker's Horse, Letaba district, Kruger National Park II** (Unpublished report, Archaetnos, Wonderboompoort).

Pretoriana

Geagte Leser,

U sal merk dat die uitgawe van **PRETORIANA** gedateer is Desember 2003. Die agterstand sal volgende jaar ingehaal word wanneer éérs die 2004 uitgawe (Nr. 117) en dan die 2005 uitgawe (Nr. 118) in November 2005 verskyn, om saam te val met Pretoria se 150e verjaarsdag.

Dear Reader,

You will have noticed that this issue of **PRETORIANA** is dated December 2003. This disparity will be corrected when early next year the 2004 issue (No. 117) and thereafter the 2005 issue (No. 118) appears in November 2005 to coincide with Pretoria's 150th birthday.

BEST BOOKS

**Shop 6
Greenlyn Village Centre
13th Street, Menlo Park
Tel: (012) 346-2282**

**Sellers and Buyers of
Africana
and Good Used Books**

Pretoriana

REÛLS VIR DIE SPEL KENNETJIE

© kopiereg AC van Vollenhoven

KENNETJIE

Reëls vir die speel van kennetjie.

1. TOERUSTING

- 1.1 Ronde slaanstk 400 mm lank. Deursnit 25 mm. Punte effens gerond met 'n 3 mm gaatjie 15 mm van die een punt.
- 1.2 Sirkeltoutjie of riempie wat deur die gaatjie van die slaanstk kan gaan en wat sal verseker dat die slaanstk nie gedurende die spel van die slaner so hand sal afgly nie. Geen hou mag uitgevoer word sonder dat die toutjie om die slaner se pols is nie. 'n Slaanstk wat uit 'n slaner se hand spat tydens 'n hou, kan iemand lelik seer maak.
- 1.3 Kennetjie 100 mm lank. Deursnit 25 mm. Punte effens gerond.
- 1.4 Die slaanstk kan van enige hout wat nie gedurende die spel sal splinter nie gemaak wees - 'n Taai hout soos jakaranda word aanbeveel. Die kennetjie moet van 'n sagter en meer poreuse houtsoort soos boekenhout of bloekom gemaak wees.

2. KLEDING

Kleredrag moet verkieslik eenvormig wees ten einde identifikasie te vergemaklik en sangees te bou.

3. SPELERS

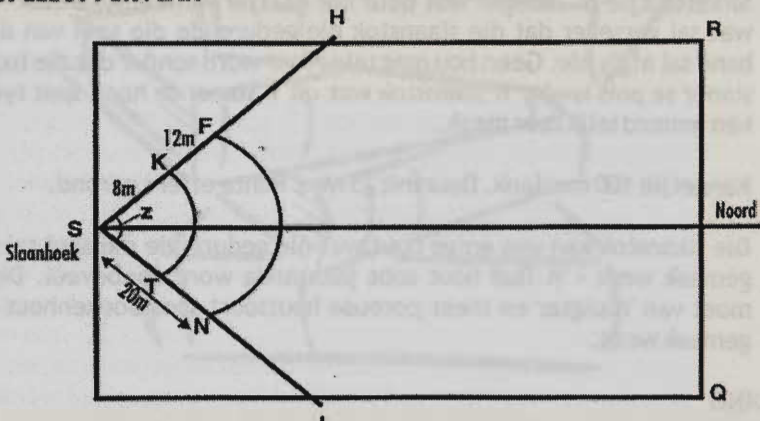
- 3.1 Twee spanne bestaande uit agt spelers aan elke kant waarvan een die kaptein is. Indien die span onvolledig is by die aanvang van die wedstryd moet die kaptein die ontbrekende spelers vervang uit die geledere van 'n ander span of die toeskouers of met die verminderde aantal speel, met verbeuring van die

speelbeurte van die ontbrekende spelers. Twee beurte vir een speler om op te maak vir 'n ontbrekende speler is ontoelaatbaar.

- 3.2 Die spankaptein doen die plasing van veldwerkers terwyl 'n wedstryd aan die gang is.

4. SPEELOPPERVLAK (KYK DIAGRAM)

- 4.1 Die ideale slaanrigting is van suid na noord. Verdere aanwysings geskied hiermee in gedagte. Die baan kan egter in enige rigting uitgelê word.
- 4.2 Die buitelyn van die speelveld loop van punt S (slaanhoek), noordwes met 'n reguit lyn tot by H, reguit noord tot by punt R en dan oos met die agtergrens tot by Q; reguit suid tot by L en weer met 'n reguit lyn in 'n suid-westelike rigting tot by die slaanhoek S. Die slaanhoek se bene lê 90 oop.
- 4.3.1 Die grense en middellyn is vir die plasing van veldwerkers deur die kaptein van die span wat veldwerk doen. DIE SPEELOPPERVLAK

- 4.4 Die slaanhoek (Z) word met 'n radius van een meter vanaf die slaanhoek S in 'n noordelike rigting gemerk.
- 4.5 Die voorgrens (K-T) se radius is 8 meter vanaf S.
- 4.6 Die middelgrens (F-N) se radius is 20 meter vanaf S.
- 4.7 Die slotjie word reg op die middellyn binne die slaanhoek gemaak met 'n lengte van 450 mm en met die punte van die slotjie ewe ver vanaf die

slaanhoek, S, en die slaanhokgrens, Z. Die slootjie kan halfronde of vierkantig wees met mates 30 mm diep en 30 mm wyd. Die laaste 50 mm aan die punt van die slootjie naaste aan die speelveld moet geleidelik skuins na bo uitloop.

- 4.8 Gedurende die loop van die spel, veral waar 'n hele klompwedstryde na mekaar gespeel word, is die slootjie geneig om vanself langer te word. In so 'n geval kan die skeidsregter spelers toelaat om tydens die uitkrap buite die slaanhok te staan ten einde die verlengde deel van die slootjie te kan gebruik. Vir alle ander houes moet die slaner egter steeds een voet binne die gewone slaanhok hou.
- 4.9 Indien die gemerkte slaanhokgrens verdof of verdwyn, geld die skeidsregter se mening. Dit is verkieslik dat die grens dan wel op een of ander manier, soos 'n lyn getrek op die grond telkens voor 'n span se beurt begin, aangedui word.

5. SPELREELS: ALGEMEEN

- 5.1 Loting vind plaas op 'n wyse wat vooraf deur die organiseerders/skeidsregters bepaal word. Dit kan met die opskiet van 'n munt geskied of met 'n optiek-en-slaanhok in welke geval die spankaptein wat die verste geslaan het, die loot wen. Hy besluit of sy span eers gaan slaan of eers gaan veldwerk doen. Ander voorafooreengekome reëlins is egter ook toelaatbaar.
- 5.2 Gedurende die uitskiet van die kennetjie staan die twee voorspelers van die veldwerkspan op of agter die voorgrens en aan weerskante van die middellyn. Die agterspelers staan agter die middelgrens op enige plek binne die speelveld. Nadat die swaardjiehou uitgevoer is mag hulle vorentoe kom, maar om veiligheidsredes mag geen speler voor die uitvoer van 'n hou nader as die voorgrens aan die slaanhok kom nie. Nadat 'n hou uitgevoer is, mag spelers oor die voorgrens hardloop, spring of duik om die kennetjie te vang of keer. Sou 'n agterspeler met die uitskiet nie agter die middelgrens staan nie en hy vang of blok die kennetjie, tel dit nie en kan die slaner voortgaan met swaardjie. Sou van die agterspelers nie agter die middelgrens staan nie, maar hulle meng nie in met die vlug van die kennetjie nie, gaan die spel normaal voort.
- 5.3 Die kennetjie mag met die skoen of enige liggaamsdeel gekeer of in die lug gehou word na 'n slaanhok uitgevoer is, ten einde dit te probeer vang. Sou die kennetjie deur 'n speler so gekeer word en dit spat na 'n ander speler wat dit vang sonder dat dit die grond geraak het, tel dit as 'n skoon vang.
- 5.4 Die kennetjie word altyd deur die veldwerker wat eerste daaraan geraak het, ingegpooi, maar vanaf die plek waar die kennetjietot stilstand gekom het, ongeag of daardie plek voor of agter die eerste plek van aanraking is.

- 5.5 Die veldwerker wat die ingooiwerk doen, mag nie vorentoe tree wanneer ingegooi word nie. Sy voorste voet mag nie verby die punt waar die kennetjie gelê het, beweeg nie. Dit maak egter nie saak hoe ver hy vooroor buig of sy arm swaai nie. Indien hierdie reël oortree word moet die ingooi weer plaasvind. Die skeidsregter kan tyd vir die span wat krap byvoeg indien hy van mening is dat tyd onnodig deur die veldwerkers verspil word.
- 5.6 'n Speler is uit wanneer:
- 'n Veldwerker die kennetjie in die lug vang voordat dit grond raak (kyk ook 5.3);
 - 'n veldwerker die slaanstok, wat na die uitskiet oor die slootjie geplaas is, met die kennetjie raakgooi;
 - 'n veldwerker die kennetjie gooi dat dit binne die slootjie gaan lê of op enige manier oor die slootjie steek - raak die kennetjie egter slegs aan die rand van die slootjie, is die speler nie uit nie (hierdie reël geld ook vir die teruggooi na die uitskiet);
 - 'n speler 'n hou na die kennetjie mislaan. Die speler is wel geregtig om eers te oefen deur byvoorbeeld die kennetjie eers te laat val, maar mag nie 'n slaanbeweging daarmee saam uitvoer nie. Die skeidsregter besluit of die aksie vir die uitvoer van die hou met die slaanstok reeds begin het en sal in sodanige geval die speler uitgee;
 - 'n speler tydens die uitvoer van 'n hou nie ten minste een voet binne die slaanhok het nie. Die kennetjie mag alleenlik geslaan word indien die speler met minstens een voet binne die slaanhok staan;
 - 'n speler die kennetjie by die grense van die speelveld uitslaan of uitskiet. Dit geld sowel vir die grense HS en LS (verwys na die diagram) wat die slaanhoek vorm as vir HR en LQ wat die sykante van die speelveld vorm, maar nie die agtergrens nie. Raak die kennetjie grond binne die speelveld voor dit uithop, gaan die spel normaal aan en word ingegooi vanwaar die kennetjie grond gevat het binne die speelveld. Sou die kennetjie egter op die grenslyn land, voor dit uitspring, is die speler uit. Sou die slaner die kennetjie slaan en dit skiet teen 'n toeskouer vas en spring terug die speelveld in, is die speler uit.
 - die toutjie van die slaanstok nie om die speler so arm is wanneer by 'n hou uitvoer nie.
- 5.7 Die spankaptein alleen mag appél aanteken.
- 5.8 Eiters word nie outomaties aangeteken nie, ongeag hoe ver die kennetjie geslaan word. Na elke suksesvolle slaanhou moet die kennetjie teruggegooi word en meting plaasvind ten einde eiters te kan bepaal.

- 5.9 Elke eiter tel een punt vir die span van die speler wat die slaanhou uitgevoer het.
- 5.10 Wanneer die kennetjie deur 'n veldwerker teruggegooi word en die kennetjie raak aan 'n omstander of die skeidsregter, moet dieselfde veldwerker die kennetjie weer ingooi vanaf dieselfde punt volgens die skeidsregter so aaduiding. Die veldwerker wot ingooi moot dus bly stilstaa nadat hy ingegooi het, totdat die skeidsregter aandui of die spel kan voortgaan.
- 5.11 Intimidasie van spelers is deel van die spel.
- 5.12 Ongesikhte gedrag deur spelers jeens ander spelers of die skeidsregter, volgens die skeidsregter so oordeel, kan aanleiding gee tot diskwalifikasie van 'n span.
- 5.13 Die hoofskeidsregter beslis alle dispute tussen skeidsregters en spankapteine.

6. SPELREËLS - EERSTE FASE

- 6.1 Die slaner begin deur die kennetjie in of op die slootjie te plaas. Die kennetjie word dan met die slaanstk uitgeskiet of uitgekrap. Die slaner kan enige posisie inneem mits een van sy voete in die slaanhok is.
- 6.2 Word die speler nie uitgevang nie, sit hy die slaanstk dwars op die punt van die slootjie naaste aan die speelveld. Die stok en die slootjie vorm dus 'n T. Indien die slootjie as gevolg van herhaaldelike wedstryde sodanig verleng is dat dit tot buite die slaanhok strek, word die slaanstk op die voerpunt van die slaanhok geplaas. Die posisie sal deur die skeidsregter uitgewys word en sy oordeel geld.
- 6.3 Die veldwerker wat eerste aan die kennetjie geraak het, gooi dan die kennetjie terug en probeer die slaner uitgooi (sien 5.4).
- 6.4 Slaag die veldwerker nie daarin om die slaner uit te gooi nie, voer die slaner die swaardjie-slaanaksie uit.
- 6.5 Hiervoor word die slaanstk in die hand vasgehou met die kennetjie dwars oor die slaanstk en rustend teen die vuis. Die kennetjie mag met die duim in posisie gehou word. Die speler gooi dan die kennetjie met 'n opwaartse swaibeweging van die slaanhand in die lug en slaan dit met die slaanstk die veld in.

7. SPELREÛLS - TWEDE FASE

- 7.1 Was die hou suksesvol, sit die slaner nie weer die stok oor die slootjie nie, maar hou dit in sy hand terwyl 'n veldwerker die kennetjie teruggooi. Geen speler mag tydens die ingooi die kennetjie se gang belemmer nie. Indien dit wel gebeur moet die skeidsregter die speler uitgee.
- 7.2 Die slaner begin dan onder toesig van die skeidsregter, vanaf die agterkant van die slootjie af, die afstand na die kennetjie toe meet. Een punt van die slaanstkod moet altyd op die grond bly terwyl die ander punt opgelig en vorentoe oorgedra word (d.w.s. gat-oor-kop). Die stok mag nie opgetel word in die meetproses nie. Die slaner moet die kortste pad na die kennetjie kies en meet tot by die naaste punt daarvan terwyl die lengtes hardop hoorbaar uitgetel word.
- 7.3 Die afstand van die kennetjie vanaf die meetpunt bepaal dan die volgende slaanhouding. Die skeidsregter bepaal die slaanhouding en lig die slaner dienooreenkomstig in. Die skeidsregter se beslissing in die verband is finaal.

8. SLAANHOUE

- 8.1 Kennetjie - wanneer die kennetjie minder as een stoklengte van die meetpunt lê: die kennetjie word op die ken geplaas of onder die ken vasgeknyp, laat val en dan weggeslaan.
- 8.2 Toontjie - een volle stoklengte, maar nie ten volle twee nie: die kennetjie word op die tone of skoenpunt geplaas, opgeskop en weggeslaan.
- 8.3 Tip-top - twee volle stoklengtes, maar nie drie nie: die kennetjie word tussen die duim en wysvinger van die vryhand in die lug gehou, met die slaanstkod die lug ingetik en dan met 'n tweede hou weggeslaan.
- 8.4 Vuisie - drie stoklengtes, maar nie vier nie: die kennetjie word op die vuus van die vryhand gebalanseer, die lug ingegooi en weggeslaan.
- 8.5 Bokkie - vier stoklengtes, maar nie vyf nie: die vryhand word oop uitgestrek met die twee middelvingers na onder toegevou en die kennetjie oor die bokant van die pinkie en wysvinger geplaas, waarna dit die lug ingegooi word en weggeslaan word.
- 8.6 Ogie - vyf stoklengtes, maar nie ses nie: die kennetjie word op die slaner se oog (of op sy bril) gebalanseer, laat val en weggeslaan.

- 8.7 Oortjie - ses stoklengtes, maar nie sewe nie: die kenntjie word op die oor gebalanseer, laat val en weggeslaan.
- 8.8 Ellie - sewe stoklengtes, maar nie agt nie: die vry arm word horisontaal gelig en die hand na die bors gebring; die kenntjie word dan op die gebuigde elmboog geplaas, die lug ingeskiet of laat val en weggeslaan.
- 8.9 Agt stoklengtes is 'n eiter en dus 'n punt vir die slaner se span. Daar word dan verder van een af getel om die slaanhou te bepaal - minder as een stoklengte = kennetjie; een maar nie twee nie = toontjie ens. Kan daar weer tot agt stoklengtes getel word, dit wil sê 'n totaal van sestien, kry die slaner so span nog 'n eiter (punt) by en so word die proses herhaal tot by die kennetjie. Indien die stoklengtes presies 8 is, kry die span 'n eiter en sal die volgende hou kennetjie wees.
- 8.10 Die optik-en-slaanhou - die kennetjie word enige plek op die grond in die slaanhok neergeplaas, met die slaanstkot getik sodat dit opwip die lug in en dan met 'n tweede hou die veld ingeslaan.

9. DUUR VAN SPEL

- 9.1 'n Kennetjiespel duur 20 minute aan 'n kant of totdat al die spelers uit is, welke een ook al eerste gebeur. Die tyd kan deur die organiseerders ingekort word.
- 9.2 Die skeidsregter so beslissing oor die tyd gegun is finaal en geen argument daarvoor sal toegelaat word nie.
- 9.3 Indien 'n hou reeds geslaan is en die tyd is verstreke is dit die speler so reg om sy beurt te voltooi en die opponente moet teruggooi en die afstand gemeet word vir 'n moontlike eiter.
- 9.4 Indien die spanne gelykop speel, moet die skeidsregter 'n verdere vyf minute per kant toelaat, totdat 'n uitslag bereik is. Indien twee spanne na een probeerslag nog steeds gelykop is, moet die twee spankapteine elkeen 'n swaardjehou uitvoer en die een wat die kennetjie die verste kan slaan se span wen die wedstryd. Ten einde kontroversie uit te skakel en wedstryde vinniger of te handel, kan 'n maatband gebruik word om die meting te doen vanaf die agterkant van die slootjie.
- 9.5 Die skeidsregter KAN ekstra speelyd aan 'n span toeken vir tyd verlore as gevolg van besering tydens die spel opgedoen, of opsetlike tydvermorsing deur die teenstanders.
- 9.6 Die span wat die meeste eiters aangeteken het, wen die wedstryd.

**Vir enige
Visuele Kommunikasie-
behoefes**

**For any
Visual Communication
requirements**

**Ontwerp Uitleg Produksie
Design Layout Production**

HUN SOLO DESIGN

Jaarverslae, Nuusbriewe, Boeke, Plakkate, Korporatiewe Identiteit, Advertisies, Brosjures, Pamflette, Vorms, Skoumateriaal, Webwerwe ens.

Annual Reports, Newsletters, Books, Posters, Corporate Identities, Advertising Material, Brochures, Pamphlets, Forms, Exhibition Material, Web Sites, Multimedia etc.

Tel: (012) 430-3325
083-326-6241
Fax: (012) 342-8689
ceu@telkomsa.net

Alle produksie / All Production

AJ RENOVATUM

(Pty)Ltd/(Edms)Bpk

Vakkundige restourasie van kerke,
geboue, huise en monumente
deur 'n firma met 35 jaar ervaring.

Kontak ons vandag:

Tel: +27 (0) 12 804-2005

Faks: +27 (0) 12 804-2006

Posbus 413, Silverton, 0127

E-mail: renovatum@aj-group.co.za

Versorg ons Geboue Erfenis • Restourasie

BERNARDI AUCTIONEERS

PRETORIA'S LEADING PRACTITIONERS
OF
FINE ART, ANTIQUE FURNITURE &
RARE BOOKS
ALSO
SPECIALIST SURVEYORS - VALUATIONS
UNDERTAKEN
ONLY AT
1271 CHURCH STREET EAST HATFIELD
PRETORIA

TEL: (012) 430 6914/5

FAX: (012) 430 6794

E-MAIL: bernardi@iafrica.com

VISIT OUR WEBSITE:

[http// www.art.co.za/bernardiauctions](http://www.art.co.za/bernardiauctions)

PO BOX 1858 PRETORIA 0001

CONTACT MICHAEL BERNARDI

ON: 082 445 1156

PRETORIANA NO III-116 1998-03